

7. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. / Георгій Касьянов. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.
8. Державний архів житомирської області Ф. Р-308. Волинська окружна планова комісія м. Житомир, Волинського округу, Оп.1., спр.20. – Огляд стану промисловості сільського господарства і торгівлі Волинської губернії. – 206 арк.
9. Шаповал Ю. Справа «Спілки визволених України»: погляд із відстані 75 років / Юрій Шаповал. // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С. 132-143.
10. Бачинський Д. Місце та роль української інтелігенції в національній політиці радянської держави на початку 20-х рр. ХХ ст. / Дмитро Бачинський // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика НАН України, 2009. – Ч. 2. – 349 с.
11. Державний архів Житомирської області Ф. П-85. Житомирський (Волинський) окружний комітет комуністичної партії більшовиків України, Оп.1., спр. 695. – Інформація окружкома КП(б)У в ЦК КП(б)У, переписка з ЦК і райкомами партії про корисні копалини округу, антирадянські прояви, списки кулаків та інших антирадянських елементів. – 50 арк.
12. Дорошко М. Ротація керівних кадрів у радянській тоталітарній державі у 1920-30-ті роки: український «досвід» / Микола Дорошко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2007. – №16(1). – С. 445-455.
13. Лутай М. Ректори, викладачі, студенти Житомирського педагогічного інституту жертви сталінського тоталітарного режиму / Майя Лутай. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Viz/2009_2/Lytai_2.pdf
14. Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років : історичний нарис / П. Ю. Саух [та ін.]; голова ред. кол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир: Видавець М. Косенко, 2004. – 232 с.
15. Стронський Г. І. Зліт і падіння: Польський національний район в Україні в 20-30-ті роки / Генріх Стронський. – Тернопіль, 1992. – 26 с.
16. Реабілітовані історією: у 27 т. / Житомирська область: У 7 кн. – Кн.1. – Житомир, 2006. – С.503.
17. Радянська Волинь. – 1937. – №230. – 4 жовтня.

Новосадова Н. Г. Политические репрессии против интеллигенции на Житомирщине в 30-х годах XX века

В статье дано определение понятий «интеллигенция» и «гуманитарная интеллигенция». Показана эволюция отношений советской власти к интеллигенции и основные аспекты их взаимоотношений в 30-х годах XX века. Определены основные причины, региональные особенности и масштабы развёртывания массовых репрессий против людей творческого труда в 1930-х годах. Отмечен поименный перечень представителей гуманитарной интеллигенции, определенных как «антисоветский элемент» и «враги народа», которые были подвергнуты массовым репрессиям.

Ключевые слова: интеллигенция, гуманитарная интеллигенция, национальные меньшинства, «линейные аресты», репрессивно-карательная политика.

Novosadova N.G. Political repressions against intelligentsia in Zhytomyr region in 30-ies of XXth century
The article contains definitions of «intellectuals» and «humanitarian intelligentsia». The evolution of Soviet attitude to intelligentsia and key aspects of their relationship in the 30-ies of XX c. were highlighted in current article as well. During the research, were defined main reasons, regional characteristics and scale deployment of massive repressions against people of creative work in 1930-ies. The work contains a list of representatives of humanitarian intellectuals defined as «anti-Soviet elements» and «enemies of the people» who have been subjected to massive repression.

Keywords: intelligence, humanitarian intellectuals, minorities, «Linear arrests», repressive and punitive policies

УДК 94(477.42):792"1941/1944"

С. В. Стельникович

ТЕАТР НА ТЕРИТОРІЇ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ «ЖИТОМИР» (ДРУГА ПОЛОВИНА 1941 – ПОЧАТОК 1944 рр.)

У статті аналізуються функціонування театру як соціального інституту та основні напрямки роботи театральних колективів на території генерального округу «Житомир» у другій половині 1941 – на початку 1944 рр. Визначено, що місцевий театр був не лише основною формою культурного дозвілля німецької окупаційної влади; він тривалий час перебував під впливом українського самостійницького руху, виступив можливістю прикриття підпільної антинімецької діяльності, став одним із етапів у розвитку національної культури.

Ключові слова: театр, міський театр, генеральний округ «Житомир», Вермахт, німецька цивільна адміністрація, рух опору.

Усебічне вивчення та об'єктивна оцінка участі України у Другій світовій війні неможливі без розгляду питань, пов'язаних не лише з перипетіями бойових дій, специфікою окупаційного режиму, руху опору, а й з проблематикою повсякдення та соціокультурних процесів. Серед останнього – висвітлення у загальноукраїнському та регіональному аспектах історії мистецького життя та театру як його найважливішої форми. Інтерес, зокрема, становить і театральне життя на території окупаційного адміністративно-територіального утворення генеральний округ «Житомир» (Житомирська, переважна частина Вінницької областей України, південь сучасної Гомельської області Білорусі) у другій половині 1941 – на початку 1944 рр.

За радянських часів вивчення окресленої проблематики через ідеологічні мотиви не відбувалося. Будь-які прояви культурного життя місцевого населення в умовах нацистської окупації, у тому числі й

театрального, однозначно трактувалися як прояви колабораціонізму. Історія театрів, які функціонували на територіях, що входили до складу генерального округу «Житомир», мало досліджувалася і в новітній українській історіографії. Серед наявних розвідок загального характеру необхідно відзначити праці вітчизняних учених Валерія Гайдабури [1; 2], Володимира Гінди [3], а також нідерландського дослідника Карела Беркгофа [4], які, аналізуючи історію театру часів нацистської окупації в Україні (більшою мірою в Райхскомісаріаті «Україна»), звертають увагу і на окремі аспекти функціонування театральних колективів Житомирщини та Вінниччини в загальноукраїнському контексті. Разом з тим, театральне життя м. Вінниці середини 1941 – початку 1944 рр. комплексно проаналізоване у дослідженні Лариси Семенко [5]. Вікторія Жилюк [6] та Іван Ковальчук [7; 8] торкаються історії театрів Житомирщини у рамках розгляду діяльності обох груп ОУН та акцентують увагу на періоді другої половини 1941 р. Необхідно також назвати кілька інших краєзнавчих розвідок, які торкаються питання театального життя Житомирсько-Вінницького регіону в умовах нацистської окупації контекстуально [9; 10; 11].

Метою пропонованої статті є висвітлення процесів формування та функціонування українських театральних колективів на територіях, які ввійшли до складу генерального округу «Житомир»; аналіз значення театру для німецької окупаційної влади, його ролі у діяльності національного руху.

Центральними театрами генерального округу «Житомир» були міські театри Житомира, Вінниці та Бердичева, засновані протягом другої половини липня – початку серпня 1941 р. Уже в серпні 1941 р. вони відкрили новий театральний сезон. Відносно швидка організація роботи міських театрів свідчить про їх підтримку – як організаційну, так і фінансову – німецьким військовим командуванням, а згодом і цивільною окупаційною владою [12; 13; 14]. Адже для німецьких військових та цивільних осіб театр був основним способом культурного дозвілля на окупованих територіях. На цьому аспекті функціонування українських театрів в часи окупації наголошується у дослідженнях ряду науковців [2, с.7; 3, с.703]. Власне, і перші театральні вистави присвячувалися німецькій армії, проводилися в урочистій обстановці на знак вдячності «визволителям» під німецькою націонал-соціалістичною символікою та портретами А. Гітлера. З іншого боку, позиція адміністрації Вермахту, принаймні відсутність заборони на організацію культурного життя, зокрема й театального, мала також значне пропагандистське значення для місцевого населення.

Швидке відкриття українських театрів за нових умов разом з організаційно-фінансовою допомогою німців було б неможливе без відповідної ініціативи місцевих творчих колективів та наявності радянської матеріально-технічної бази театру. Важливу роль при цьому відіграла діяльність самостійницького руху, під впливом якого на початку німецької окупації перебувала культурна сфера регіону, а також позиція української допоміжної адміністрації [14; 15]. Про вагомість такого сприяння відзначав в інтерв'ю газеті «Українське слово» від 7 вересня 1941 р. мистецький керівник (а згодом і директор) Житомирського міського театру Ілля Клепаченко: «Ми сподіваємось, що за допомогою української громадськості та обласних установ виконаємо досконало свої завдання в справі відродження українського національного театру» [15].

Поряд з міськими театрами у Житомирі, Вінниці та Бердичеві протягом кінця 1941 – середини 1943 рр. театри з'являються в Андрушівці, Брусиліві, Гайсині, Звягелі, Коростені, Коростишеві, Мозирі, Немирові, Овручі, Олевську, Речиці, Хмільнику, Ходоркові, Черняхіві та інших населених пунктах регіону [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26]. Частина з них, позиціонуючись як районні театри, обслуговували як районні центри, так і здійснювали постановки у селах. Наприклад, брусилівський театр організував вистави для жителів Брусилова лише по неділях, а в інші дні тижня виконував виступи по селах району [23]. А у Бердичеві для обслуговування сільського населення району 13 листопада 1941 р. було відкрито районний український театр [27]. Такі театри, на відміну від центральних міських, більшою мірою орієнтувалися на місцевого українського глядача.

Із початку німецької окупації у деяких селах та містах, які територіально входили до складу генерального округу «Житомир», також виникали аматорські театральні гуртки [6, с.63; 28; 29; 30; 31]. Театральні групи створювалися і при товариствах «Просвіта» [32; 33]. Так, на початку 1942 р. на території Плисківського району із 22 організацій «Просвіта» драматичні гуртки існували у 18 [29]. Вони, як правило, перебували під контролем націоналістів. Окремі драматичні колективи, не рахуючи міських театри, діяли у Житомирі та Вінниці. У Житомирі театральні постановки та концерти із середини жовтня 1941 р. до початку 1943 р. відбувалися при українському клубі (певний час мав назву «Українське культурно-освітнє товариство “Січ”», або ж «Січ») [34, арк.61; 35; 36]. У Вінниці у різні періоди функціонували театр ім. С. Руданського, клуб ім. Т. Шевченка при вінницькій психлікарні, театр водевілю та комедії ім. І. Котляревського [5, с.348; 37; 38].

Для місцевих творчих сил із початку окупації театр став важливим кроком на шляху відродження національної культури. Через це в офіційних назвах театрів поряд з прикметником «драматичний» були наявні прикметники «український» та «національний». Часто театри називали іменами Тараса Шевченка (у Бердичеві, Гайсині, Звягелі, Коростишеві) або інших діячів української культури (Степана Руданського, Івана Котляревського). Із посиленням окупаційної політики до кінця 1943 р. національні компоненти у назвах українських театрів регіону зникли. Приміром, у 1943 р. офіційною назвою житомирського театру була назва «Житомирський міський театр при гебітскомісаріаті». Сам же театр напряму підпорядковувався німецькому цивільному управлінню [39, арк.193].

Протягом кінця літа – осені 1941 р. представники самостійницького руху, маючи певний вплив на офіційний театр, сприймали його як засіб формування українського національного світогляду та відродження національної культури. На важливості театру для «піднесення національної свідомості українців» разом з його роллю у антирадянській пропаганді наголошувалося у документі відділу пропаганди Житомирського обласного управління, який очолював член ОУН(М) Дмитро Маслій [40, арк.52; 41, с.105]. На таких завданнях театру акцентувалося і в місцевій пресі. У статті житомирської газети «Перемога» від 9

жовтня 1941 р. актор та режисер міського театру Петро Борисовський¹ стверджував, що театр повинен перетворитися на огнище національної культури, а його завданням «є виховувати глядача в національному дусі. На сцені перед глядачами повинна пройти вся галерея кращих героїв-синів нашої неньки-України, з усіма їхніми прагненнями і думками. Оспівати всю тугу і радість нашого великостраждального народу, звеличати геройську боротьбу Української нації за незалежну Соборну Українську Державу» [34, арк.71зв.; 42]. Завдання національного спрямування озвучувалися також у колективі міського театру Вінниці: «Перед дирекцією і всім колективом Вінницького українського театру стоїть велике завдання розвивати українську культуру, складати великі чисто національні українські концерти, більше насичувати програми українськими піснями, декламаціями, танцями, організувати капелу бандуристів, які оспівуватимуть українську долю» [43]. Наголошувалося на важливості національної складової в діяльності театру місцевою пресою і в подальшому [35; 44].

У складі деяких театральних колективів регіону сформувалися націоналістичні осередки, а сам театр з кінця 1941 р. став можливістю легального прикриття підпільної антинімецької роботи. Нелегальна націоналістична група мельниківського спрямування, «самостійники», як її називали в середовищі акторів, була сформована у Житомирському міському театрі. До її складу входили П. Борисовський, Іван Ковалевський, Яким Коваленко і тодішній директор театру І. Клепаченко [45, арк.18зв.93]. Певний час націоналістично налаштовані працівники театру проводили підпільні зібрання на квартирі акторки Валерії Джулай [34, арк.41]. Зауважимо, що ОУН(М) мала вплив на міський театр Житомира з початку його функціонування. До театру часто навідувався член ОУН(М), керівник відділу пропаганди Житомирського обласного управління, редактор газет «Перемога» і певний час «Голос Волині», Д. Маслій [34, арк.22-22зв.]. Підпільна націоналістична група у Вінницькому міському театрі включала 17 осіб. Її очолював соліст балетної трупи Михайло Климчук [5, с.346]. Тривалий період театр був прикриттям антинімецької діяльності місцевих груп ОУН(Б) та ОУН(М) у Гайсині [46, арк.19-20,22,24]. Подібна ситуація склалась і в деяких інших офіційних театральних колективах на території генерального округу «Житомир».

Свої зусилля по боротьбі з антинімецьким рухом окупаційна влада спрямувала і на інститут театру. За антинімецькі настрої разом з родиною літом 1942 р. був знищений перший директор Житомирського міського театру Платон Семерда [8, с.172]; через націоналістичні, а також комуністичні переконання були викриті й розстріляні ряд працівників Вінницького міського театру [5, с.346]; заарештовані представники ОУН(Б) та ОУН(М), члени театрального колективу гайсинського театру, у тому числі його директор мельниківець Михайло Токар [46, арк.22].

У контексті розгляду ролі національного руху в діяльності театру регіону необхідно звернути увагу на театральне життя Поліської Січі, яка з кінця серпня до середини листопада 1941 р. діяла на території північно-західної Житомирщини з центром у м. Олевськ. У середині вересня 1941 р. до міста з нагоди присяги військових-січовиків й української поліції Поліської Січі з гастрольною програмою прибули рокитнівський оркестр та аматорський театральний гурток (Рівненська область) під керівництвом Галини Божовської. В Олевську театральний гурток виконав постановку двох вистав: однієї для цивільного населення, а другої – для січовиків [47]. Самі ж військові Поліської Січі підготували п'єсу-комедію за текстом Т. Бульби-Боровця «Посол на сесії», здійснивши її постановку в місцевому олевському театрі. На заході, за деякими свідченнями, були присутні отаман січовиків, старшини та чотириста рядових військових [48, с.167]. Постановка п'єси планувалася і в більшості сіл Олевського району [49], однак через розпуск Січі цей задум не був реалізований.

Репертуар офіційних театрів генерального округу «Житомир», які разом з драмгуртками могли включати хор, оркестр, балетну трупу, містив переважно класичні вистави українських музично-драматичних творів XIX ст., а також концерти з театральними постановками, сольними, дуетними, хоровими співами і танцями. Найбільш поширеними творами українських авторів були: «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Маруся Богуславка», «Циганка Аза», «За двома зайцями», «Майська ніч» М. Старицького, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Назар Стодоля», «Катерина» Т. Шевченка, «Кум-мірошник, або сатана в бочці» В. Дмитренка, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Безталанна», «Мартин Боруля», «Сава Чалий», «Наймичка» І. Карпенка-Карого, «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Пошилися в дурні», «По ревізії» М. Кропивницького, «Бувальщина, або На чужий коровай очей не поривай» А. Велісовського, «На першій гулі» С. Васильченка та інші.

Починаючи з 1942 р. (міський театр Вінниці з кінця 1941 р.) частина театрів регіону розпочали включати до свого репертуару твори європейських авторів. Серед таких: «Граф Люксембург», «Весела вдова» Ф. Легара, «Травіата», «Ріголетто» Д. Верді, «Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва, «Надуманий хворий» Ж.-Б. Мольєра, «Кармен» Ж. Бізе, «Севільський цирульник» Д. Россіні та інші [50; 51; 52; 53; 54; 55; 56, арк.525-529].

Найбільше постановок європейських творів протягом 1942–1943 рр. було здійснено у Вінницькому міському театрі. Лише за рік, із квітня 1942 р. до початку квітня 1943 р., театр Вінниці (станом на липень 1942 р. у його складі було зафіксовано 162 особи [14]) здійснив постановку опер «Травіата» Д. Верді, «Севільський цирульник» Д. Россіні, «Фауст» Ш. Гуно, «Русалка» О. Даргомижського, «Євгеній Онегін» П. Чайковського, оперети «Дзвони Корневіля» Р. Планкета та балетні спектаклі «Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва і «Дон Кіхот» Л. Мінкуса. У цей же час театр готував постановку опер «Кармен» Ж. Бізе,

¹ На початку німецької окупації П. Борисовський написав п'єсу антирадянського змісту «Варвари», яка кілька разів ставилася на сцені українського клубу в Житомирі (режисер-постановник Володимир Каблуков)

«Ріголетто» Д. Верді, оперети «Циганська любов» Ф. Легара та балету «Жізель» А. Адана, а також українських музично-драматичних вистав [57]. Творчі досягнення Вінницького міського театру, у першу чергу постановки опер та оперет, значною мірою відбулися завдяки відкриттю власної балетної студії [58] та роботі постановника-балетмейстера Сергія Мухартова [59; 60].

Для театрів генерального округу «Житомир» провідними у репертуарі залишалися класичні українські твори. Вони повністю заповнювали і репертуар аматорських драмгуртків. Здебільшого постановки європейських класиків відбувалися на сценах центральних театрів Житомира, Вінниці та Бердичева, меншою мірою – у провінційних містах [52; 55]. Театри невеликих населених пунктів, яким бракувало професійних акторів, були не зможі здійснити складні постановки, зокрема опер та оперет. Разом з тим, протягом усього періоду окупації у німців спостерігався стійкий інтерес до української класичної драми, яка сприймалася ними як своєрідна екзотика. Місцеві театри також часто організовували концерти, тематичні заходи, вечори балету тощо.

Оскільки інститут театру підпорядковувався окупаційним інстанціям, у ньому виключалася (більшою мірою з кінця 1941 р.) можливість антинімецької пропаганди. За змістом репертуару стежили спеціально призначені особи від офіційної влади [4, с.203]. Відомим є випадок заборони у міському театрі Вінниці п'єси «Маруся Богуславка» М. Старицького через емоційну репліку під час вистави актриси Галини Ковальської «Клянусь отцем, що визволю усіх!», яка викликала бурхливі аплодисменти глядачів. У цьому вигуку Г. Ковальської цензори побачили прихований антинімецький натяк, адже напередодні її брат-підпільник був розстріляний гестапо [2, с.10].

У ряді театрів регіону були наявні і дитячі репертуари. Це були або спеціальні дитячі інсценізації, або ж тематичні заходи, серед яких концерти та дитячі ранки [61; 62]. У Бердичеві ж при міському театрі на початку 1942 р. було створено філію дитячого лялькового театру. Його постановки включали дитячі п'єси М. Кропивницького «Івасик Телесик», створеної за мотивами українських народних казок, та «По щучому велінню» [63; 64; 65].

Як зауважувалося, місцевий театр був однією із основних форм культурного дозвілля німців на окупованій території України. Поряд зі змішаними виступами, які адресувалися як місцевому населенню, так і німцям, частина постановок була призначена лише для останніх. Іноді актори місцевих театрів отримували завдання здійснювати візні театральні постановки та концерти у військових частинах і шпиталях. У невеликих же містах та містечках театральні вистави в основному були змішаного типу.

Місцеві театри відвідували представники Вермахту, німецького цивільного управління різних рівнів, а також української допоміжної адміністрації. Наприклад, на прем'єрах у Житомирському міському театрі часто були генеральний комісар Курт Клемм (пізніше Ернст Ляйзер), штадткомісар Фріц Магас, керівники відділів генерального комісаріату та штадткомісаріату [66]. А 3 листопада 1941 р. спеціально підготовлену оперу «Запорожець за Дунаєм» у міському театрі Житомира відвідав президент Словаччини Й. Тисо. До театру також прибули словацькі й німецькі військові та цивільні керівники, представники Житомирського обласного управління. Й. Тисо з нагоди відвідин Житомирського українського міського театру висловив бажання про передачу на його користь 50 тис. крб. [18; 67]. Постановку «Кармен» у Вінницькому міському театрі свого часу відвідав райхсмаршал Г. Геринг. Після вистави він дав розпорядження, щоб усім чоловікам театральної трупи пошили костюми, жінкам видали французьку тканину й туфлі; а військовий комендант Вінниці був змушений дати наказ про видачу акторам театру продуктового пайка на рівні пайка солдата Вермахту [5, с.346]. Розпорядження райхсмаршала місцевій владі про видачу продуктивних пайків виникло через негативне враження від побачених виснажених голодом балерин [3, с.704]. За непідтвердженими даними, прем'єру «Бахчисарайського фонтану» у Вінницькому міському театрі відвідав А. Гітлер [5, с.345]. Вищенаведені факти свідчать про належний професійний рівень постановок головних театрів регіону у Житомирі та Вінниці.

У період Другої світової війни досить поширеним явищем були гастролі театральних колективів, зокрема Києва та Харкова, у тому числі в населених пунктах генерального округу «Житомир» [20; 68; 69; 70; 71]. У серпні – вересні 1943 р. актори Харківського оперного театру організували у Житомирі постановку кількох концертів, опер та балету («Мадам Баттерфляй» Д. Пуччіні, «Ріголетто», «Травіата» Д. Верді, «Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва, «Арлекінада») [54; 72]. Спільно з акторами Житомирського міського театру харківські актори взяли участь у постановці оперети Ф. Легара «Граф Люксембург» [54].

У найбільших містах регіону іноді проводили виступи німецькі фронтові театри [5, с.344; 73; 74; 75, с.45]. Здійснювали постановки концертів і військові союзної німецькій армії словацької частини. Так, із кінця 1941 р. до 22 лютого 1942 р. ними у Житомирі було організовано п'ять концертів [76; 77]. У лютому 1942 р. словацькі військові також організували виступ у м. Пулини, який став відповіддю на концерт місцевої української молоді [78].

Здебільшого театри Житомирсько-Вінницького регіону працювали до кінця нацистської окупації. При відступі німців наприкінці 1943 – на початку 1944 рр. частина творчих працівників місцевих театрів була евакуйована. Уже в перші тижні після відновлення радянської влади поновили свою роботу і театри, ставши складовою комуністичної пропагандистської машини. Значна частина акторів була репресована, дехто продовжив театральну діяльність в нових умовах або ж перейшов на іншу роботу [5, с.348-349; 79; 80].

У рамках проведеного аналізу процесів формування й функціонування театрів на території генерального округу «Житомир» постає питання про колабораціонізм, у чому часто звинувачували українських митців радянські пропаганда й історіографія. Не вдаючись до детального аналізу семантики цього терміну та співвіднесення з ним конкретних реалій театального життя, як і соціокультурних процесів загалом, наведемо слушну думку В. Гайдабури: «Театр в Україні 1941–1944 років не належав до явищ

колабораціонізму, не ніс зі сцени профашистські ідеї» [2, с.11]. Тим більше, що для значної частини творчих колективів театрів, місцевих жителів, які свідомо (через державотворчі переконання або неприхильність до сталінського тоталітарного режиму) чи несвідомо залишилися проживати на окупованій нацистами території, робота в театрі стала можливістю для поширення національних переконань й антинімецької діяльності або ж, врешті-решт, матеріального виживання. Але у будь-якому випадку театральне життя на території генерального округу «Житомир», як і на території окупованої нацистами України в цілому, є частиною національної культури, яка опинилася у вкрай несприятливих обставинах і вимушена була стати на службу окупантам. Проте, як зауважує Л. Семенко, «розглядаючи українство в контексті його трагедії ХХ століття, маючи на увазі всі перипетії утисків 30-х років та пам'ятаючи про те значення, яке тоталітарні режими надавали «великій силі мистецтва», категоричні оцінки відносно тих, хто творив національну культуру і в умовах поневолення, навряд чи будуть доречними» [5, с.342].

Отже, важливим проявом культурного життя на території нацистського адміністративно-територіального утворення генеральний округ «Житомир» став театр. Він виступив не лише основною формою дозвілля представників німецької військової та цивільної адміністрацій, а й можливістю поширення націоналістичних ідей та легального прикриття для учасників антинімецького руху опору. Разом з тим, театральне життя на території генерального округу «Житомир», як і на території України періоду Другої світової війни в цілому, є складовою частиною національної культури, яка стала заручницею гітлерівського, а згодом (як і до початку війни) сталінського тоталітарних режимів.

Джерела та література

1. Гайдабура В. М. Театр, захований в архівах. Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941–1944) / В. М. Гайдабура. – К. : Мистецтво, 1998. – 220 с.
2. Гайдабура В. Театр між Гітлером і Сталіним : Україна. 1941–1944. Долі митців / Валерій Гайдабура. – К. : Факт, 2004. – 320 с.
3. Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ ст. : історичні нариси. Кн. 1 / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін.]. – К. : Наукова думка, 2010. – 734 с.
4. Беркгоф К. Жнива розпачу : життя і смерть в Україні під нацистською владою / Карел Беркгоф. – К. : Критика, 2011. – 455 с.
5. Семенко Л. І. Театральне життя у Вінниці під час окупації 1941–1944 років / Л. І. Семенко // Подільська старовина : Наук. зб. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2008. – Вип. IV. – С. 341–349.
6. Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. : [монографія] / В. М. Жилюк. – Рівне : Волинські береги, 2008. – 308 с.
7. Ковальчук І. В. Політично-військові і соціально-економічні складові діяльності ОУН та УПА на території Житомирської і західних районів Київської областей (військова округа «Тютюнник») у 1941–1943 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. В. Ковальчук. – К., 2012. – 20 с.
8. Ковальчук І. Український театр на Житомирщині в другій половині 1941 року / Іван Ковальчук // Матеріали V Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, (Житомир, 9–10 листопада 2012 р.) : зб. наукових праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 172–175.
9. Заболотний В. Організація ОУН у Гайсині / В. Заболотний // Тези доповідей і повідомлення дев'ятнадцятої вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, (Вінниця, 18 лютого 1999 р.). – Вінниця, 1999. – С. 57.
10. Гареник С. С. Висвітлення господарського, культурного та освітнього життя Вінниці у 1941–1943-х роках на сторінках окупаційного часопису «Вінницькі вісті» / С. С. Гареник // Подільська старовина : Наук. зб. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2008. – Вип. IV. – С. 354–359.
11. Шилюк Д. М. Маловідомі сторінки з історії Житомирщини : напередодні і в часи німецької окупації / Д. М. Шилюк. – Житомир : Волинь, 2010. – 200 с.
12. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 27 грудня.
13. Краківські вісті (Краків). – 1941. – 26 жовтня.
14. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 22 липня.
15. Українське слово (Житомир). – 1941. – 7 вересня.
16. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1943. – 17 жовтня.
17. Волинь (Рівне). – 1941. – 14 грудня.
18. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 6 листопада.
19. Голос Волині (Житомир). – 1943. – 24 липня.
20. Голос Волині (Житомир). – 1943. – 9 вересня.
21. Голос Волині (Житомир). – 1943. – 18 вересня.
22. Голос Волині (Житомир). – 1943. – 14 жовтня.
23. Коростишівські вісті (Коростишів). – 1942. – 8 серпня.
24. Коростишівські вісті (Коростишів). – 1942. – 29 серпня.
25. Овручські вісті (Овруч). – 1943. – 14 серпня.
26. Олевські вісті (Олевськ). – 1942. – 31 травня.
27. Нова доба (Бердичів). – 1941. – 16 листопада.
28. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 5 березня.
29. За вільну Україну (Плисків). – 1942. – 22 лютого.
30. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 4 березня.
31. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 14 березня.
32. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 18 січня.
33. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 5 лютого.
34. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. Р-5013, оп. 2, спр. 22996, 136 арк.
35. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 19 жовтня.
36. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 26 жовтня.
37. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 12 вересня.

38. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 23 листопада.
39. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1152, оп. 1, спр. 9, 204 арк.
40. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3959, оп. 2, спр. 50, 85 арк.
41. Сергійчук В. Український здвиг : Волинь. 1939–1955 / Володимир Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
42. Перемога (Житомир). – 1941. – 9 жовтня.
43. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 10 вересня.
44. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 17 грудня.
45. Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, оп. 2, спр. 22994, 358 арк.
46. Державний архів Вінницької області, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 26255, 157 арк.
47. Гайдамака (Олевськ). – 1941. – 21 вересня.
48. Опанасюк О. Є. Січ Тараса Бульби в Олевську. В спогадах, документах, свідченнях; Війна і фата: [повіді] / О. Є. Опанасюк. – Житомир: Пасічник М. П., 2008. – 436 с.
49. Гайдамака (Олевськ). – 1941. – 9 листопада.
50. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 18 грудня.
51. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 11 червня.
52. Гайсинська газета (Гайсин). – 1943. – 11 липня.
53. Голос Волині (Житомир). – 1943. – 14 вересня.
54. Голос Волині (Житомир). – 1943. – 16 вересня.
55. Звягельське слово (Звягель). – 1943. – 28 серпня.
56. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1156, оп. 1, спр. 51, 773 арк.
57. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1943. – 8 квітня.
58. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1943. – 11 березня.
59. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 1 березня.
60. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1943. – 11 лютого.
61. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 15 лютого.
62. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 24 грудня.
63. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 25 березня.
64. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 17 лютого.
65. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 13 травня.
66. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 15 квітня.
67. Голос Волині. Спеціальний випуск (Житомир). – 1941. – 4 листопада.
68. Голос Волині (Житомир). – 1943. – 13 травня.
69. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 29 липня.
70. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 12 грудня.
71. Ружинський вісник (Ружин). – 1943. – 9 травня.
72. Голос Волині (Житомир). – 1943. – 28 серпня.
73. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 9 травня.
74. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 4 липня.
75. Селешко М. Вінниця: спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937–1938 / Михайло Селешко. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон – Сідней: Фондація ім. О. Ольжича, 1991. – 211 с.
76. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 24 грудня.
77. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 21 лютого.
78. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 25 лютого.
79. Радянська Житомирщина (Житомир). – 1944. – 15 січня.
80. Радянська Житомирщина (Житомир). – 1944. – 1 березня.

Стельникович С. В. Театр на території генерального округу «Житомир» (вторая половина 1941 – начало 1944 гг.)

В статье анализируется функционирование театра как социального института и основные направления работы театральных коллективов на территории генерального округа «Житомир» во второй половине 1941 – в начале 1944 гг. Определено, что местный театр был не только основной формой культурного досуга немецких оккупационных властей; он длительное время находился под влиянием украинского освободительного движения, выступал возможностью прикрытия подпольной антинемецкой деятельности, стал одним из этапов в развитии национальной культуры.

Ключевые слова: театр, городской театр, генеральный округ «Житомир», Вермахт, немецкая гражданская администрация, движение сопротивления.

Stelnykovych S. V. Theatre in the “Zhytomyr” general district (the second half of 1941 – early 1944)

The operation of theater as a social institution and the main directions on the theaters in the Zhytomyr general district during the second half of 1941 – in early 1944 are analyzed in the article. Determined that the local theater was not only a main form of leisure German regime authorities, it was a long time under the influence of Ukrainian independent movement, made the possibility of a cover of an underground anti-German movement, was one of the stages in the development of the national culture.

Keywords: theatre, city theatre, Zhytomyr general district, the Wehrmacht, the German civil government, resistance movement.